

Еволюція філософських і політичних поглядів І. В. Киреєвського

// Філософія права в Росії: Вітчизняна війна 1812 року і розвиток російської політичної культури: Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. Українська Академія русистики. – К.: ДАКККіМ, 2006. – 423 с.

Киреєвський Іван Васильович (1806 –1856) – російський мислитель, за визначенням Зінковського В.В., “найсильніший філософський інтелект першої половини ХІХ ст.” [1, с.23], літературний критик, теоретик слов’янофільства (хоча спочатку він виступив як представник західництва). Творча доля Івана Васильовича склалася драматично: внаслідок цензурного тиску Киреєвський майже все своє життя не мав можливості друкувати свої твори. Навіть більше: після публікації творів мислителя в журналах “Європеець” та “Московський збірник”, останні були заборонені. Однак, не дивлячись на невеликий за обсягом творчий доробок Киреєвського, “посмертна доля його філософської спадщини виявилася, як це рідко буває, щасливою” [2, с.224]. Творчість мислителя можна розглядати як джерело виникнення і розвитку релігійної філософії Росії другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. Мислителя найбільше хвилювало питання відносин Росії і Заходу, майбутнього Росії, російської культури. “Киреєвський постійно повертається до однієї і тієї ж теми” [3, с.298], ця проблематика виступає домінуючою в його творчості.

Киреєвський І.В. народився в сім’ї, що належала до старовинного дворянського роду, і була тісно пов’язана з видатними діячами російської культури, зокрема з Жуковським В.О. Отримавши ґрунтовну домашню освіту (вивчення історії, літератури, іноземних мов), Іван Васильович склав іспит і отримав посаду в архіві Іноземної колеґії, де разом з Кошелевим О.І. організував товаристволюбомудрів (один із перших філософсько налаштованих гуртків в Росії), де серйозна увага приділялася вивченню і аналізу філософії Шеллінґа. В той самий час Іван Васильович друкує свої перші художні твори. Захопившись філософією, Киреєвський з метою її поглибленого вивчення їде за кордон. В Берліні він слухає університетські лекції Шлейєрмахера, Ріттера, Гегеля, в Мюнхені - лекції Шеллінґа і Окена, знайомиться і спілкується з Гегелем, Шеллінґом і Океном.

Повернувшись до Росії, мислитель виступає засновником журналу "Європеець". Основне завдання журналу, на думку Киреєвського, - поширення і пропаганда західноєвропейської культури. В першому номері цього журналу була надрукована велика стаття Івана Васильовича - "ХІХ століття". В ній автор, аналізуючи сучасний стан

захіноєвропейської науки, літератури, філософії, робить висновок про існування двох загальних тенденцій в інтелектуальному житті Європи - це "історична суттєвість" та "позитивність". Ці тенденції визначають існування двох домінуючих напрямків в мистецтві (класицизм і романтизм), в філософії (французький матеріалізм і німецький ідеалізм), в науках (науки, котрі базуються на чуттєвому досвіді, та умоглядні науки), в духовній атмосфері (релігійна зневіра і містицизм), в історичному розвитку (революція та контрреволюція). Киреєвський вбачає виникнення нової синтетичної тенденції – поєднання цих протилежностей, зокрема, початок цієї тенденції мислитель пов'язує з появою філософії тотожності Шеллінга. Крім того, на думку російського мислителя, для упорядкування духовного життя Європи необхідне зближення релігії з життям людей і народів.

В основу захіноєвропейського просвітництва покладено три засади: перша – “вплив християнської релігії”; друга – "характер, освіченість і дух варварських народів, які зруйнували Римську імперію"; третя – "залишки стародавнього світу” [4, с.72]. В російському просвітництві присутні лише перші дві засади, відсутність ж впливу античної спадщини істотно вплинула на перебіг російської історії.

Для Західної Європи державний давньоримський устрій виступив взірцем для церковного устрою, і тому, робить висновок Киреєвський, “церква в оновленій Європі стала не тільки джерелом духовного утворення, але і головою устрою політичного”[4, с.73]. На Русі ж нестача впливу античного світу призвела до того, що вплив церкви на державний давньоруський устрій був не настільки відчутним. У зв'язку з цим поява єдиної централізованої держави (як відповідь на загрозу з боку татаро-монгольських загарбників) була лише наслідком матеріального, фізичного, а не духовного єднання. Ця обставина як раз і стала перешкодою для швидкого звільнення від монголо-татарського іґа. Крім того, коли церква в Західній Європі припинила бути єдиним джерелом освіченості, європейські народи безпосередньо звернулися до античної спадщини, що призвело до появи нового історичного і культурного періоду.

Вплив античного елемента на російське просвітництво Киреєвський пов'язує з поширенням просвітницьких захіноєвропейських ідей, з розповсюдженням яких відбудеться розквіт Росії. Хоча, зауважує мислитель, окремі ідеї західного просвітництва просякали з давніх часів, однак головною постаттю, “фундатором нашого нового життя і родоначальником нашого розумового розквіту” [4, с.77] Киреєвський називає Петра I, з діяльністю якого почалося активне засвоєння просвітницьких ідей Заходу. Таким чином, захіноєвропейська культура, просвітництво розглядається Іваном Васильовичем як вищий, кращий щабель історичного розвитку, який Росія повинна розглядати як певний

універсальний взірєць. Однак ця стаття викликала незадоволення Миколи І, який побачив в ній завуальовану вимогу введення конституції і запровадження ліберальних реформ в Росії. Журнал “Європеець” було заборонено, а його автор почав розглядатися поліцією як “неблагонадійний”.

Поступово західницькі симпатії автора змінюються на слов’янофільські, хоча вони відрізняються своєрідністю і несхожістю на погляди інших слов’янофілів. Так, ці відмінності відображені у таких роботах як - в статті Хом’якова О.С. “Про старе і нове” та відгуку на неї, роботі Киреевського “У відповідь О.С.Хомякову”.

Перш за все, Киреевський виступає проти постановки питання, що вимагає однозначної, жорсткої відповіді. Питання полягає в наступному: що краще – давня Росія, яка жила давнім відокремленим життям, або сучасна Росія, в якій домінуючим повинен стати західний елемент? Якщо краще стара Росія, тоді треба повернути старе, якщо нова – то треба знищити, відгородитися від усього національного і активно вводити все західне. Однак, на думку Киреевського: “якщо старе було краще теперішнього, із цього ще не випливає, що воно краще зараз. Що згодилося в певний час в певних обставинах, може не згодитися в інший, в інших обставинах. Якщо ж старе було гіршим, то із цього також не випливає, щоб його елементи не могли самі по собі розвинути у щось краще, якщо би тільки розвиток цей не був зупинений насильницьким введенням елемента чужого” [4, с.117-118]. Тому краще поставити питання так: чи треба для покращення життя в Росії повернутися до старовини, або ж необхідно активне введення західних ідей.

Мислитель вірно, на наш погляд, відмічає, що, починаючи з XVIII ст., європейські звичаї, традиції, закони і т.і. активно впливають на Росію, і зупинити цей процес неможливо. Безглуздою є думка про те, що завдяки західноєвропейському впливу Росія може бути позбавлена своїх своєрідних рис. Спільною рисою, що об’єднує і Росію, і Європу, на думку Киреевського, є вплив християнства.

Однак християнство з часом розкололося на різні течії. Католицька церква, підкреслює мислитель, прийняла декілька нових догматів, котрі ґрунтувалися не на християнському переказі, а на логічних умовиводах, тобто католицизм використовував раціоналізацію понять, розділяючи розум і віру. Але коли віра протиставляється розуму, зауважує Киреевський, вона втрачає зв’язок з життям, перетворюється на логічне заперечення розуму, на формальну, зовнішню віру.

Раціональне начало, яке було, на думку мислителя, наслідком впливу спадщини античного світу, є домінуючим в духовній атмосфері Європи, в західноєвропейському просвітництві “запанувало торжество формального розуму людини над всім, що всередині і поза неї знаходиться, - чистого, формального розуму, який сам на собі ґрунтується, який

вище за себе і поза себе нічого не визнає і являється в двох властивих йому виглядах - у вигляді формальної абстрагованості і формальної чуттєвості" [4, с.119]. Виникає схоластика, а реакцією на раціоналізацією віри стало виникнення протестантизму. Раціоналізм зіграв свою позитивну роль, стимулюючи розвиток філософії, наук. Більше того, Киреевський відверто говорить про свою прихильність до Західної Європи і до західноєвропейського просвітництва: "я належу йому моїм вихованням, моїми звичаями життя, моїми смаками, ...навіть душевними моїми звичками" [4, с.120]. Однак поступово раціоналізм вичерпав себе, виявив свою однобічність, призвів до негативних наслідків у духовній атмосфері Європи.

Основою суспільного устрою захіноєвропейських держав виступає індивідуальність, ізольована від всіх, тому мислитель вважає вірним теорію "суспільної угоди" щодо виникнення і природи держави, права, приватної власності.

В Росії основою суспільного устрою виступає община, общинне володіння землею. Звідси закони на Русі склалися як результат звичаєвого права, "внутрішньої справедливості" (за висловом Киреевського).

В цій роботі мислитель впреше робить висновок про існування в стародавні часи на Русі свого, національного просвітництва: "це просвітництво не блискуче, але глибоке; не розкішне, не матеріальне, що має на меті зручності зовнішнього життя, але внутрішнє, духовне..., це звичаї віків, без писаних кодексів, що виходять із церкви, це святі монастирі, ...духовне серце Росії, в яких зберігались всі умови майбутнього самобутнього просвітництва" [4, с.125]. Але внаслідок виникнення в православній церкві різних течій, зокрема йосифліянства і нестяжництва, дискусія серед яких виявилися на так званому Стоглавому соборі, відбулася стогнація російської культури. Таким чином, для розвитку сучасної російської освіченості необхідно усвідомлення основної засади російського просвітництва - це вплив православної церкви. Але для усвідомлення цього феномену необхідно, "щоб якийсь француз зрозумів оригінальність вчення християнського, як воно містилося в нашій церкві, і написав про це статтю в журналі; щоб німець, повіривши йому, вивчив нашу церкву глибше і став би доводити на лекціях, що в ній зовсім несподівано відкривається саме те, чого тепер вимагає просвітництво Європи. Тоді, без сумніву, ми повірили би французу і німцю і самі би дізналися те, що маємо" [4, с.126].

Продовжуючи аналіз сучасного стану духовного життя Європи в серії розвідок під назвою "Огляд сучасного стану літератури" (1845), Киреевський дійшов висновку, що ідеї, котрі покладені в основу західноєвропейського просвітництва, вичерпали себе і для подальшого розвитку просвітництва необхідно сприйняття і засвоєння нової засади, яка лежить в основі православно-слов'янського світу, а саме православ'я.

Аналізуючи сучасний стан російської культури, Іван Васильович відмічає, що "ті начала інтелектуального, суспільного, морального і духовного життя, які створили попередню Росію і складають тепер єдину сферу її народного побуту, не розвинулися в літературне просвітництво наше, але залишилися незрушеними, відірваними від успіхів нашої розумової діяльності, між тим як повз них, без відносин з ними літературне просвітництво наше впливає із чужих джерел, зовсім не схожих не тільки з формами, але часто навіть з самими початками наших переконань" [4, с.151].

Існують дві оцінки щодо тенденції подальшого розвитку російської культури. Перший напрямок передбачає повне засвоєння іноземної освіченості таким чином, що повністю змінюються звичаї, переконання, тобто фактично відбудеться зміна менталітету. Але, на думку Киреевського, європейські ідеї, які є вирваними від європейського ґрунту, утворюють лише карикатуру на просвітництво, а не саме просвітництво. Яскравим прикладом такого засвоєння просвітницьких ідей, виступає США, де панує проза фабричних відносин, механізм корисливої незаспокоєності.

Представники другого напрямку вважають, що завдяки розвитку "минулих форм нашої старовини" вплив західноєвропейської культури буде практично відсутній. Ці два напрями, вважає Киреевський, є однобічно хибними.

Не варто заперечувати цінність західноєвропейської культури: "що... за користь нам заперечувати або поплюжити те, що було або є доброго в життя Заходу? Чи не є воно, навпаки, виразом нашого ж початку, якщо наше початок є істинним? Внаслідок його панування над нами, все прекрасне, шляхетне, християнське за необхідністю нам своє, хоча б воно було європейське, хоча б африканське" [4, с.156]. З іншого боку, західноєвропейське просвітництво, не є вищим етапом розвитку, воно не володіє всією повнотою істини, зауважує Іван Васильович. Тому часто російські люди захоплюються західним, бо добре не обізнані, не знають свого національного.

Киреевський робить висновок про існування двох видів освіченості. Перша освіченість - це внутрішній зміст, друга освіченість - зовнішній формальний розвиток, зовнішнє пізнання. Ці дві освіченості нерозривно пов'язані: "перша дає сенс і значення другої, але друга дає їй зміст і повноту" [4, с.158]. І як одна освіченість доповнюється іншою, так і західноєвропейське просвітництво повинно доповнитися російським: "якщо є справедливим, що основне початок правословно-словенської освіченості є істинним, якщо є справедливим, що це верховне, живе початок нашого просвітництва є істинним, то очевидно, що як воно колись було джерелом нашої стародавньої освіченості, так тепер повинно служити необхідним доповненням освіченості європейської, відокремлюючи її від її особливих напрямків, очищуючи від характеру виключної раціональності і

просякаючи новим змістом; між тим як освіченість європейська як зрілий плод людського розвитку, відірваний від старого дерева, повинна служити їжею для нового життя, явитися новим збуджуючим засобом щодо розвитку нашої розумової діяльності" [4, с.160].

Наступна стаття Киреевського, що була ним написана у зрілий період його творчості, - "Про характер просвітництва Європи і його відношення до просвітництва Росії" (1852) - викликала полемічні, як позитивні, так і негативні відгуки і серед однодумців-слов'янофілів, і серед мислителів інших філософських и соціально-політичних напрямків і течій.

Домінуюча в Росії думка про те, що Захід виступає вчителем, а Росія хоч і обдарованим, але учнем (до речі, ця ідея присутня в його ранній статті "XIX століття"), поступово відходить на другий план у зв'язку із змінами, котрі відбулися в західноєвропейському суспільстві: "європейське просвітництво у другій половині XIX століття досягло тієї повноти розвитку, де його особливе значення виразилося з очевидним розумінням для умів, хоч в деякій мірі спостережливих. Але результатом цієї повноти розвитку було майже загальне почуття незадоволеності й облудливої надії. Не тому західне просвітництво виявилось незадовільним, що науки на Заході втратили свою життєвість; навпаки, вони розквітали, напевно, ще більше, ніж колись; не тому, що та або інша форма зовнішнього життя домінувала над відносинами людей або перешкоджала розвитку їхнього панівного напрямку... Але почуття незадоволення і безнадійної порожнечі лягло на серце людей, котрих думка не обмежувалася тісним колом хвилинних інтересів саме тому, що... торжество розуму європейського виявило однобічність його докорінних прагнень" [4, с. 201]. Рационалізм, панування розсудливості, яка дозволила відгородитися від почуттів, віри, інтуїції, зруйнували в XIX ст. всі ті основи, на яких базувалося західноєвропейське суспільство. "Так західна людина, виключним розвитком свого абстрагованого розуму втратила віру у всі переконання, які не тільки виходили з одного абстрагованого розуму, внаслідок розвитку цього розуму втратила і останню віру свою в його всемогутність" [4, с.203]. Таким чином, Киреевський вважає, що Західну Європу охопила криза.

Однак ця криза викликала в Росії протилежний ефект. В Росії, вважає мислитель, дослідники вперше звернули серйозну увагу на давньоруську історію, на засади російської ментальності. В цій статті Киреевський робить висновок, дещо відмінний від міркувань, котрі містилися в його попередніх розвідках. Так, в статті "XIX століття" мислитель стверджував, що в основі західної цивілізації покладено три засади, в російській ж культурі простежуються лише дві, в подальших роботах він говорить про те, що у нас є

єдина спільна засада - вплив християнства, то в данній праці Киреевський вважає, що ці три засади європейської освіченості є чужими для Росії.

Основою європейської юриспруденції є зовнішні, формалізовані відносини. Держави виникають внаслідок переворотів, насильницьких дій. "Тому, - робить висновок мислитель, - європейські суспільства, що засновані на насильстві, пов'язані формальністю особистих відносин, просякнуті духом однобічної розсудливості, повинні були розвинути в собі не суспільний дух, але дух особистої визначеності, зв'язаної вузлами приватних інтересів і партій"[4, с.214].

Аналізуючи історію західноєвропейської філософії, зокрема, вчення Аристотеля (якого він називає душею схоластики), Августина, Декарта, Спінози, Юма, Канта, Шеллінга, Гегеля, Киреевський зауважує, що філософія Нового часу була логічним продовженням схоластичної філософії, розвитком формальної, однобічної розсудливості.

Давньоруська думка базувалася на візантійській освіченості. Духовна філософія східних отців церкви - "філософія прямо і чисто християнська, глибока, жива, котра піднімає розум від розсудкового механізму до вищого, моральнісно вільного світоспоглядання..." [4, с.220] - не була відома на Західній Європі, але вона була покладена в основу російської культури, російської ментальності, російського побуту. Відмінності в засадах є причиною відмінностей, що існують в психології, звичаях народів Росії і Європи.

Православна церква не втручалась в державні справи, виступала лише як духовна сила; російська держава, російське суспільство "виросло самобутньо і природно, під впливом одного внутрішнього переконання, церкви і побутовим переказом вихованого" [4, с.226].

Основою російського суспільства виступає община, закони на Русі виникали на базі звичаєвого права, тобто на базі переконань (на Заході ж - на базі поглядів, вважає мислитель). Російська людина виступає носієм цілісності, гармонійного поєднання інтелектуальної та емоційної сфери, общинного світоспрямування, західноєвропейська ж людина - носієм однобічної раціональності, егоїзму і індивідуалізму.

Однак історичні колізії в Росії, розкол в православній церкві не дозволили в повній мірі виявитися російському просвітництву. Навпаки, російська культура, поступово відокремлюючись від них, почала засвоювати ідеї західного просвітництва. Але тільки "вирвавшись з-під іга розсудкових систем європейського любомудрія, російська освічена людина в глибині особливого, недоступного для західних понять, живого цілісного світосприйняття святих отців церкви знайде найповніші відповіді саме на ті питання розуму і серця, які найбільше турбують душу, що обманна останніми результатами

західної самосвідомості. А в попередньому житті вітчизни своєї вона знайде можливість зрозуміти розвиток іншої освіченості"[4, с.237]. Тільки тоді, робить висновок мислитель, можливий розквіт національної культури: науки, мистецтв і т.і.

Праця "Про необхідність і можливість нових начал для філософії" (1856) - остання стаття Киреевського. Знову констатує кризу західноєвропейської культури і, зокрема, філософії, Іван Васильович вбачає головну причину такого становища в розповсюдженні формальної раціональності. Схоластика, а пізніше реформація призвели до відриву віри від розуму, до виникнення раціональної філософії, яка вже майже вичерпала себе, підкреслює мислитель. Вихід із кризи Іван Васильович пов'язує із змінами в переконаннях, із змінами в загальних тенденціях розвитку філософії, адже "характер пануючої філософії... залежить від характеру пануючої віри" [4, с.258]. Однак "філософія не є однією з наук і не є вірою. Вона - загальний висновок і спільна основа всіх наук і провідник думки між ними і вірою"[4, с.263]. У працях отців церкви давньогрецька філософія виступила посередницею між християнською вірою і науками. Однак до справи відновлення цієї філософії у незмінному вигляді філософ відноситься негативно у зв'язку із змінами, що відбулися в духовному житті людства. Киреевський пропонує нове філософське вчення про віруючий розум і цілісну особистість. Цілісність дається людську розуму разом з цілісним моральнісним життям людини, котре співвідноситься з Святим письмом і переказом.

Таким чином, проаналізувавши основні роботи Киреевського І.В., можна зробити наступні висновки. Якщо в ранніх працях Іван Васильович виступає як прибічник західноєвропейського просвітництва, то аналіз наступних статей демонструє його еволюцію в бік слов'янофільства. Тим не менше, можна погодитися з Бердяєвим М.О., який писав, що слов'янофіли і, зокрема, Киреевський І.В. "не були ворогами Західної Європи... Вони були освіченими європейцями. Вони вірили у велике покликання Росії і російського народу, в приховану в ньому правду, і вони намагались характеризувати деякі оригінальні риси цього покликання. В цьому було їхнє значення і заслуга" [3, с.80].

1. Зеньковский В.В. История русской философии. – Т.1, Ч.1. – Ленинград: ЭГО, 1991.

–

222 с.

2. Русская философия: Словарь / Под общ. ред. М.Маслина. – М.: ТЕРРА – Книжный клуб; Республика, 1999. – 656 с.

3. О России и русской философской культуре: Философы русского послеоктябрьского зарубежья. – М. : Наука, 1990. – 528 с.

Киреевский И.В. Избранные статьи / Сост., вступ. статья и коммент. В.Котельникова. – М.: Современник, 1984. – 383с., портр. – (Б-ка “Любителям российской словесно